Academic Journal of History and Idea Академическая История и Мысль
Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
ISSN: 2148-2292
Araştırma Makalesi https://doi.org/10.46868/atdd.57 ***Original Article***

II. Meşrutiyet Döneminde Coğrafya Eğitimi ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Coğrafyaya Katkıları

İbrahim Caner Türk*

ORCID: 0000-0002-7204-4067

Öz

Bu çalışmada, II. Meşrutiyet döneminde coğrafya dersinin müfredat programlarındaki yeri incelenmeye çalışılmıştır. Bu dersin işlenişi hakkında bilgi verilmiş ve coğrafya dersinin müfredatta yer alışı örnek programlarla birlikte açıklanmıştır. Dönemi aydınlatmak adına birçok belge örneğinden faydalanılmıştır. Ayrıca okullarda bu ders için seçilen kitapların içerikleri, hangi okul ve sınıflarda okutuldukları da bu çalışmada yer almaktadır. Çalışmanın son kısmında ise İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun hayatına dair kısa bir bilgi verilmiş ve eğitim hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Ayrıca coğrafya üzerine yaptığı çalışmalar ve bu alanda yazmış olduğu birkaç eserle ilgili bilgi de verilmiştir. Coğrafyanın daha iyi öğretilmesi hususunda önemli çalışmalar yapan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun çalışmaları, II. Meşrutiyet döneminde önemli bir yer tutmaktadır. Coğrafya dersinin öğrenilmesi hususunda özellikle ezbercilikten uzak olunması gerektiğini vurgulayan Baltacıoğlu, bu dersin ancak yaşayarak öğrenilebilineceğini ve sevileceğini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Coğrafya, Eğitim, Öğretim, İsmail Hakkı Baltacıoğlu.

Gönderme Tarihi: 10/11/2020 **Kabul Tarihi:26/12/2020**

* *Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakütesi Tarih Bölümü, Erzincan, Türkiye, icanerturk25@hotmail.com*

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:
TÜRK, İ. C., ''II. Meşrutiyet Döneminde Coğrafya Eğitimi ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Coğrafyaya Katkıları'', *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 4., 2020, s. 2155-2176.

Geographical Education in The Second Constitutional Era And The Contributions of İsmail Hakkı Baltacıoğlu To Geography

İbrahim Caner Türk*
ORCID: 0000-0002-7204-4067

Abstract

In this study, the importance of geography lesson in the curriculum at the period of Second Constitutional Era has been analyzed. This study gives information about the process of geography lesson and explains the lesson's place in the curriculum with examples. Many documents are referred to illuminate the given time period and the contents of the textbooks that chosen for this lesson with information about schools and classes that used them included in the study. In the latter parts of the study there is a brief information about the life of İsmail Hakkı Baltacıoğlu and his view on education. Also, there is information about his contributions on geography and several works of him. İsmail Hakkı Baltacıoğlu's works that focuses on the better teaching of geography have an important place in Second Constitutional Era. While examining this topic he stated the importance of staying away from rote learning and stressed that one can only love and learn geography by living it.

Keywords: Second Constitutional Era, Geography, Education, Teaching, İsmail Hakkı Baltacıoğlu.

Received Date: 10/11/2020 **Accepted Date: 26/12/2020**

* *Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yildirim University Faculty of Science And Literature, Department Of History, Erzincan,Turkey, icanerturk25@hotmail.com*
You can refer to this article as follows:
TÜRK, İ.C.,''Geographical Education İn the Second Constitutional Era and the Contributions of İsmail Hakkı Baltacıoğlu To Geography'', *Academic Journal of History And Idea,* C. 7, S. 4., 2020, p.2155-2176.

Academic Journal of History and Idea **Vol.7/Num.4**
Türk / pp 2155-2176 **Dec. 2020**

Географическое образование во Второй Конституционный период и вклад Исмаила ХакаБалтаджиоглу в географию

Резюме

В этом исследовании была предпринята попытка изучить место географии в учебной программе второго конституционного периода. Была дана информация о преподавании этого курса, а включение курса географии в учебную программу пояснялось примерами программ. Многие образцы документов использовались для освещения того периода. Кроме того, в это исследование включено содержание книг, выбранных для этого курса в школах, а также школах и классах, в которых они преподаются. В последней части исследования была дана краткая информация о жизни Исмаила ХакаБалтаджиоглу и рассмотрены его взгляды на образование. Кроме того, была предоставлена информация о его исследованиях по географии и нескольких работах, которые он написал в этой области. Работы Исмаила ХакаБалтаджиоглу, который провел важные исследования по лучшему преподаванию географии, занимают важное место во Втором Конституционном периоде. Подчеркивая, что следует избегать уроков географии, особенно в плане механического заучивания, Балтаджоглу заявил, что этот урок можно выучить и полюбить только живя.

Ключевые слова: Второй Конституционализм, география, образование, обучение, Исмаил ХакБалтаджиоглу

Получено: 10/11/2020 **Принято: 26/12/2020**

Giriş

Eğitim çağı olarak nitelendirilen XIX. Yüzyılda gelişme gösteren disiplinlerden biri de coğrafyadır. Coğrafya, Osmanlı Devleti'nde 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile müfredata girmiş, II. Meşrutiyet döneminde ise müfredat programları geliştirilerek değiştirilmiştir. Yine aynı yüzyılda tercüme eserlerin yanı sıra birçok orijinal eser de kaleme alınmış ve okullarda ders olarak okutulmuştur. Devlet Salnamelerinin yayınlanmasıyla birlikte bu eserlerin sayısında bir artış meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra coğrafya öğretiminde yeni öğretim yöntemleri de uygulanmıştır. Bu alanda özellikle İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun önemli çalışmaları olmuştur. Baltacıoğlu'nun bu alanda vermiş olduğu "Coğrafyanın Usul-ü Tedrisi" eseri coğrafyanın öğretim tekniği üzerine verilmiş kıymetli eserlerdendir. Baltacıoğlu, coğrafya öğretimi konusunda eksikliğin farkına varmış ve bu doğrultuda eserini kaleme almıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Kurumları ve Coğrafya Dersi

Osmanlı Devleti'nde 1839'da Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihadan sonra rüştiye mekteplerinin açılması düşünülmüş ancak başarılı olunamamıştır. Onun yerine ise rüştiye mektepleri seviyesinde "Mekteb-i Maarif-i Adliye" adında bir okul açılmıştır. Daha sonra bu okul ikiye ayrılarak ikinci okula "Mekteb-i Ulum-ı Edebiye" ismi verilmiştir.[1] II. Meşrutiyet döneminde ise "Rüştiye Mektepleri"nde büyük oranda gerileme yaşanmıştır. Hatta birçok rüştiye mektebi kapanmış ve bir kısmı ibtidailerle birleştirilmiştir. Rüştiye mekteplerinin 1913 yılı ders programında II. Abdülhamid devrinde olduğu gibi "Coğrafya" dersi ilk sınıfta bir saat,

[1] Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri"* Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 100.

ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfta ise haftada iki saat ders olarak okutulmuştur.[2]

Meşrutiyetin ilanından sonra bazı idadîler sultaniyeye dönüştürülmüştür. Ayrıca idadîlere mesleki eğitim içeren bölümlerin eklenmesi de düşünülmüş fakat sadece Mersin İdadîsi'ne "Ticaret Bölümü" açılabilmiştir. İdadîler Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar ortaöğretimin ilk basamağını oluşturmuşlardır.[3] 1911 yılı beş yıllık idadîlerin ders programında coğrafya dersinin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada iki saat son sınıfta ise haftada bir saat ders olarak okutulduğunu görmekteyiz. Yine aynı yıl yedi yıllık idadîlerde ise coğrafya dersi altı yıl boyunca haftada iki saat olarak okutulmaktaydı.[4] Meşrutiyet dönemindeki sultani ve idadîler Cumhuriyet döneminde ortaokul ve liselere dönüşmüş; yapısı, programları, eğitim şekli, öğretim süresi olarak cumhuriyet dönemindeki okullara temel miras olarak kalmıştır.[5]

II. Meşrutiyet döneminde yükseköğretimin durumu ise şöyledir: Bu dönemde kızlar için bir yükseköğretim kurumu açılmış olup[6] daha önce ders programlarından çıkarılan sosyal ve siyasal içerikli dersler yeniden programa dahil edilmeye başlamıştır.[7] II. Meşrutiyet döneminde Darülfünunu-u Şahane'nin adı Darülfünun-ı Osmani olarak değiştirilmiştir. Daha sonra ise okul üzerinde ıslah çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde sık sık değişen maarif nazırları sebebiyle okuldan beklenen başarı tam anlamıyla sağlanamamıştır. Darülfünun'da en büyük düzenlemeleri yapanlardan birisi de Emrullah Efendi'dir. Emrullah Efendi "Tûbâ Ağacı Nazariyesi" isimli eserinde eğitim alanındaki bilgi ve görüşlerini anlatmış, yenileşme ve çağdaşlaşmanın en üst seviyeden yani Darülfünundan başlaması gerektiğini dile getirmiştir.[8]

---

[2] Sevim Ceylan, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ortaöğretim (1876-1920),* Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Ağustos 2012, s. 101, 102.
[3] Mehmet Ali Yılmaz, *Maarif Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminde İdadîler (1898-1903),* Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Haziran 2015, s. 43.
[4] Ceylan, a.g.t., s. 104.
[5] İbrahim Caner Türk, "Türkiye'de Orta Tahsil" Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ulus Devlet Türkiye'ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 52, Erzurum 2014, s. 368.
[6] Kızlar için açılan İnas Darülfununu için bkz. Sibel Dulum, Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı(1839-1918), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Biimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006, s. 52-53; kızlar için açılan orta öğretim kurumları ve Darülmuallimat için bkz. Selçuk Akşin Somel,"Osmanlı ModernleşmeDöneminde Kız Eğitimi" *Kebikeç*, 2000, S.10, s.225-235.
[7] Fatma Zuhal Çot, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Eğitim Sistemi*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2010, s. 53.
[8] Emre Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* C. 10, S. 1, İstanbul, 2008, s. 4, 6.

Meşrutiyetin ilanından sonra Darülfünun üzerine yapılan ilk değişikliklerden biri de ders programındaki değişikliktir. Daha önce de ifade edildiği üzere programlardan çıkarılan sosyal ve siyasal içerikli dersler yeniden programa dahil edilmiştir. Yapılan bu değişiklikten sonra coğrafya dersi Edebiyat Şubesinde birinci, ikinci ve üçüncü sınıfta haftada birer gün iki saat olarak belirlenmiştir. 1910 yılından sonra Darülfünuna bir de Elsine(Lisans) şubesi eklenmiştir. 1912'de hazırlanan bir layihada sultani ve yedi yıllık idadîleri bitirenlerin Darülfünuna başlayabilecekleri belirtilmiştir. Aynı yıl Emrullah Efendi başkanlığında hazırlanan kanunda ilk kez "Fakülte" adı geçmiştir. [9]

Dönem içerisinde okutulacak olan dersler ve saatleri "Fakülte Meclisi" tarafından belirlenirdi Bu dönemde Darülfünunun her fakültesinin eğitmenleri tarafından zümreler teşkil edilmiştir. Bu meclisler her sene sonunda bir sonraki yılın programını hazırlarlar ve bu programı Darülfünun Meclisi'ne(Komisyonuna) sunardı.[10] Ayrıca bu dönemde coğrafya dersinin daha iyi öğrenilmesi için harita dairesinin deposundan haritalar çıkarılmış ve mekteplerde kullanılmıştır.[11]Yine bu dönemde Darülfünunda fakir öğrenciler belirlenmiş ve onların kitap, alet ve diğer eksiklikleri devlet tarafından karşılanmıştır.[12]

II. Meşrutiyet Döneminde Coğrafi Araştırmaların Devlet Tarafından Desteklenmesi

Osmanlı Devleti'nde diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de coğrafya çalışmaları desteklenmiş ve coğrafi araştırmalar yapmak üzere birçok yabancı araştırmacı gelmiştir. Osmanlı Devleti bu kişilere gereken kolaylığı göstermiş ve ayrıca araştırma ve inceleme yapmak üzere Osmanlı ülkesinden de başka ülkelere araştırmacı göndermiştir. 1911'de Roma'da toplanacak olan Beynelminel Coğrafya Konferansı'na Hükümet-i Seniyye tarafından Mekteb-i Sultani Coğrafya Muallimi Fokiyon Kovalakidin Efendi gönderilmiştir.[13] Yine 1911'de Coğrafya Yer Bilimleri Sahasında inceleme yapmak için gelen Avusturya halkından üç bilim adamına gerekli kolaylık

[9] Mehmet Salih Erkek, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey*, Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 209-211.
[10] İbrahim Caner Türk, *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi (1839-1922),* Arı Sanat Yayınevi, İstanbul Ekim 2013, s. 253.
[11] BOA. DH.İ.UM 5/1, 1337.
[12] BOA. 30-10-0-0 189/293, 1331.
[13] BOA. ..MMS.142/14, 1329.

gösterilmiştir.[14] 1913'te Paris Coğrafya Cemiyeti azalarından olan Mösyö Galleva ve General Dölon'un el-Cezire'de yapacakları araştırmalarda,[15] 1914'te Macar coğrafya muallimi olan Doktor Mösyö Belakoş'a yaptığı seyahat esnasında kolaylıklar sağlanmıştır.[16] 1917'de İstanbul Edirne ve Çatalca'da coğrafya üzerine araştırma yapacak olan Darülfünun Coğrafya müderrisi ve yanındaki görevlilere yardım edilmiştir.[17] 1918'de ise Tarih ve Coğrafya hocası olan Niyazi Bey'in araştırma yapmak üzere Avusturya, Almanya ve İsviçre'ye gitmesine izin verilmiştir.[18]

Osmanlı Eğitim Sisteminde Coğrafyanın Yeri, Coğrafya Dersi ve İşlenişi

1864'te Vilayet Salnamelerinin yayınlanmasıyla birlikte[19] XIX. Yüzyılda coğrafya eserlerinin hem sayısı hem de niteliklerinde bir atış olmuştur. Düzenli istatistiki bilgiler veren Salnamelerin yayınlanmasıyla birlikte önceki yıllara ait Osmanlı Devleti ile ilgili sayısal verilerin bulunmasında meydana gelen karışıklık ortadan kalkmıştır.

Bu dönemde coğrafya ile ilgili meydana gelen gelişmelerden birisi de coğrafya eğitimine katkıda bulunan sözlükler oluşturulmasıdır. 1881-1882'de yayımlanmış olan Ahmet Rıfat Efendi'nin "Lügat-ı Tarihiye Coğrafyası", 1889-1899'da yayımlanmış olan Şemseddin Sami'nin "Kamusül-Alam"ı, 1891-1892'de yayımlanmış olan Kolağası Ali Cevat Bey'in "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı" bunlardan sadece birkaçıdır.[20]

Coğrafya dersinin resmi bir program dahilinde memleketin her yerinde okutulması ise 1869 "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile başlamıştır. Bu nizamname ile ilköğretimden öğretmen okuluna kadar her kademede bu ders konulmuştur.[21]

Eğitimin, ders programlarının ve ders içeriklerinin modern anlamda başladığı II. Meşrutiyet döneminde coğrafya dersi bu dönemin başlarında "Coğrafya ve Tabiat"

[14] BOA. DH. EUM.KADL 10/14, 1329.
[15] BOA. DH.KMS. 3/23, 1332.
[16] BOA. DH.KMS. 22/22, 1332.
[17] BOA. DH.İ.UM.EK. 38/100, 1335.
[18] BOA. DH.EUM.SSM. 31/16, 1336.
[19] "Salnameler devletin yıllık olarak çıkarttığı yazılı belgelerden biridir. Ait olduğu vilayetin tarih, coğrafya, jeolojik ve idari yapısı hakkında tafsilatlı bilgi veren mükemmel istatistik cedvellerini içeren bilgilerdir."
[20] Hamit Çalışkan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Geçiş Döneminde Kullanılan Coğrafya Ders Kitaplarının İncelenmesi",* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 12.
[21] Türk, *a.g.e.,* s. 429.

bilgileriyle verilmeye başlanmıştır. Coğrafya dersinin daha iyi öğretilmesi için hocalar tarafından küçük kitaplar yazılmıştır.[22]

Meşrutiyet öncesinde ve bu dönemde coğrafyanın ders olarak okutulduğu başlıca okullar şöyledir: 1839'da açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye'de dersin isminin "Coğrafya" olarak verildiği bilinmekle birlikte hangi sınıflara ve kaç saat verildiği bilinmemektedir. Yine Darülmuallliminde de dersin adı "Coğrafya" olarak geçmektedir. 1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye'de ise coğrafya dersinin haftada kaç saat verildiği bilinmemekle birlikte dersin adı "Fenni Tarih ve Coğrafya" olarak geçmektedir. 1859'da açılan kız rüştiye okulunun ilk senesinde dersin adı "Muhtasar Tarih ve Coğrafya" dır.[23]

1900 yılı ders programında Darülfünunda Coğrafya dersinin adının "Coğrafyayı Umumi ve Osmani ve Umrani" olarak verildiği görülmektedir. 1910 yılı ders programında İstanbul Mektebi Sultanisinde coğrafya dersinin "Coğrafya" ismiyle birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda haftada bir saat, beşinci ve altıncı sınıflarda ise haftada iki saat olarak okutulduğu görülmektedir. Yine aynı yıl Darulmuallimini İbtidaiyede dersin adı "Coğrafyayı Umumi ve Osmani" olarak geçmekte ve birinci ve ikinci sınıfta haftada bir saat olarak okutulmaktadır. 1911 yılında beş yıllık idadîlerin ders programında dersin adı "Coğrafya" olarak geçmekte ve haftada iki saat olarak okutulmaktadır. Aynı yıl yedi yıllık idadîlerde de dersin adı "Coğrafya" ve haftalık süresi de iki saat olarak belirlenmiştir. 1912'de İstanbul Mektebi Sultanisi'nde dersin adı "Coğrafya" olarak belirlenmiş ve bir, iki, üç ve dördüncü sınıflara haftada bir saat, beşinci ve altıncı sınıflara ise haftada iki saat olarak verilmiştir.[24]

1912-1913 öğrenim yılında İnas İdadisinde[25] Coğrafya dersinin adı "Coğrafya" olarak geçmiş ve birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada bir saat olarak, dördüncü sınıfta ise "Coğrafya-yı Tabii" adıyla haftada bir saat olarak okutulmuştur. 1913'te

[22] İbrahim Hakkı Akyol, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi,* Yıl: 1, S. 2, Ankara, Nisan 1943, s. 135.
[23] Neslihan Sönmez, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Basılmış Coğrafya Kitaplarına Göre İstanbul ve Muhtasar Coğrafya-yı Musavver İsimli Eserin Transkripsiyonu,* Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018, s. 15-16.
[24] Sönmez, a.g.t., s. 22-24.
[25] "1911'de İstanbul Sultanahmet'te, rüşdiye üstünde üç yıllık eğitim veren bir inas idadisi açılmıştır. 1913-1914 öğretim yılından itibaren on yıllık sultani haline getirilen bu okul önce İstanbul İnas Sultanisi, ardından Bezmialem Valide Sultan Sultanisi adını almıştır." Cemil Öztürk, "İdadi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s.466.

sultanilerin programında dersin adı "Coğrafya" olarak belirlenmiş ve altı, yedi, sekiz ve dokuzuncu sınıflarda "Coğrafya" adıyla haftada bir saat olarak verilmiştir. 1913'te Kız Sanayi Mektebi'nin tali şubesinde birinci ve ikinci sınıflarda dersin adı "Coğrafya-i Sınai ve Ticariye" olarak verilmiş ve haftada bir saat olarak okutulmuştur. 1914-1915 öğrenim yılında İnas Sultanisinin ibtidai şubesinde coğrafya dersi yine aynı isimle bir, iki, üç, dört ve beşinci sınıflarda haftada bir saat olarak verilmiştir. 1916-1917 öğrenim yılı ders programında İnas Darülfünunun Edebiyat şubesinde dersin adı "Coğrafya" olarak verilmiş, ikinci ve üçüncü sınıflarda ise "Coğrafya ve Etnografya" ismiyle yer almıştır. 1917 yılı ders programında Kız Sanayi Mekteplerinin tali şubesinde coğrafya dersi "Coğrafyayı Sanayi ve Ticari" olarak birinci ve ikinci sınıflarda haftada bir saat olarak verilmiştir. 1919-1920 öğrenim yılında İnas Sultanisinin ders programına göre "Devre-i Evvelide Coğrafya" olarak belirlenmiş ve dört, beş, altı, yedi ve sekizinci sınıflarda haftada iki saat olarak okutulmuştur.[26]

Ders Kitapları

Osmanlı Devleti'nde ders kitapları çoğunlukla kişilerin istek ve çabalarıyla oluşturulmuştur. Yabancı dildeki eserler tercüme edilerek ihtiyaç oranında okullara ulaştırılmış, yabancı okullara da kendi istekleri doğrultusunda istenilen dilde kitap gönderilmiştir.[27]

Önceleri mühendishanenin matbaasında basılan kitap ve haritaların basımı daha sonra devletten izin alınarak özel matbaalarda yapılmıştır. Bir yandan tercüme eserlerin basım ve yayını devam ederken 1846'da Reşit Paşa'nın önerisiyle "Devlet Salnameleri" yayınlanmaya başlamıştır. Daha sonra nezaret ve vilayet salnamelerinin de yayınlanmaya başlamasıyla birlikte coğrafya ders kitaplarının sayısında artış görülmüştür.[28]

Bununla birlikte Coğrafyaya dair zararlı kitapların basım ve dağıtımı devlet tarafından durdurulmuş mevcut olanlar da toplatılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir: 1902'de Galata'da Koro Milon Matbaasında basılan Rumca coğrafya kitabı ve Atina'da neşr olunup Beyoğlu'nda Hristo Dolos Kütüphanesi'nde satılmakta olan Rumca

[26] Sönmez, a.g.t., s. 25-27.
[27] Ömer Ceyhan, *II. Meşrutiyet Dönemi Ortaöğretimde Ortadoğu Coğrafyası ve Ali Tevfik Bey'in Mufassal Memalik-i Osmaniye Coğrafyası'nda Ortadoğu,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 49.
[28] Didem Sevtap Yeşiltepe, *Osmanlı Döneminde Coğrafyanın Müfredatta Yer Alması ve Hazırlanan İlk Ders Kitapları,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 62-64.

kitabının zararlı içeriklerinden dolayı ülkeye girişi yasaklanmıştır.[29] Ermenice "Coğrafya-i Umumi"(1902) isimli kitap[30], Mısır'da İsmail Ali Efendi'nin bastığı Arapça "Ennuhbetü'l Ezheriye" adlı kitab(1905)[31] da milliyetçilik duygularını tahrik ettiğinden ve devletin varlığına tehdit olarak görüldüğünden yasaklanmış kitaplar arasındadır. Ayrıca bunlar dışında 1904'te Diyarbakır Vilayeti'nden gönderilen Keldanice coğrafya kitabı[32] ve 5 Aralık 1914'te Galata'da Anglidi Kitabevi'nde bulunan coğrafya kitabının basımı ve okutulması da yasaklanmıştır.[33]

Basılan kitapların ders kitabı olarak okutulabilmesi için Maarif Nezaretinden izin alınması gerekiyordu. Bunun neticesinde devlet uygun gördüklerinin basımına izin vermişti.[34] Buna örnek olarak; *Mebadi-i Coğrafya-yı Umumi(1905),* Ermenice *Musavver Coğrafya(1905), Coğrafya-yı Umumi Cep Atlası(1906), Sualli ve Cevaplı Küçük Coğrafya Kitabı(1907), Mükemmel ve Munfasıl Coğrafya Atlası(1907)* ve *Yeni Coğrafya(1907)* kitaplarını sayabiliriz.[35]

Bunlar dışında II. Meşrutiyet döneminde basılan bazı coğrafya kitaplarını şöyle sıralayabiliriz:

M. Tevfik; *Haritalı Musavver Yeni Coğrafya-i Umumi,*

İbn Nüzhet Cevat Bey; *Haritalı Musavver Memalik-i Osmaniye Coğrafyası,*

Behram Münir Bey; *Vatan-ı Mukaddes Yahut Memalik-i Osmaniye Coğrafyası, Nevasül Resimli ve Haritalı Rehnüma-yı Coğrafya, Yeni Tarzda Coğrafya,*

Ali Tevfik Bey; *Nevasül Coğrafya-yı Umumi, Memalik-i Mahsura Coğrafyası, Mufassal Memalik-i Osmaniye Coğrafyası,*

Hüseyin Hıfzı Bey; *Mebde-i Coğrafya, Sualli ve Cevaplı Rehnüma-yı Coğrafya-yı Umumi, Sualli ve Cevaplı Talim-i Coğrafya,*

[29] BOA. DH.MKT. 606/50, 1320.
[30] BOA. DH.MKT. 532/45, 1320.
[31] BOA. ZB. 21/11, 1323.
[32] BOA. ZB. 589/41, 1322.
[33] BOA. MF. MKT.1203/39, 1333.
[34] Ceyhan, a.g.t., s. 49.
[35]BOA. MF.MKT. 846/30, 1323, BOA. MF.MKT. 849/54, 1323, BOA. MF.MKT.931/48, 1324, BOA. MF.MKT. 978/24, 1325, BOA. MF.MKT. 978/26, 1325 ve BOA. MF.MKT. 1020/48, 1325.

Ali Nazım Bey; *Yeni Tertip Coğrafya Beş Kıta, Küçük Coğrafya, Haritalı Küçük Coğrafya,*

Mahmut Eşref Bey; *Rüştiye Mektepleri Atlası, İbtidaiye Mektepleri Atlası, Umumi Mekteplere Mahsus Atlas,*

Nasrullah ve Rüştü Beylerin birlikte hazırladığı; *Mükemmel ve Mufassal Memalik-i Osmaniye Atlası*[36]*,*

Abdurrahman Şeref; *Coğrafya Dersleri.*[37]

Osmanlı Devleti'nin XIX. Ve XX. Yüzyıllarda basılan coğrafya kitapları incelendiğinde, ilk aşamada Mehmed el-Enveri'nin *Fenn-i Coğrafya*[38] isimli kitabı ile karşılaşılmaktadır. Kitap Sultan Abdülmecid Han tarafından tercüme ettirilmiş olup 407 sayfadan oluşmaktadır. Kitap resimli olup dünyanın şekli ve yönleri, denizlerin isimleri, kıtalar ve ülkeler ayrıntılarıyla resimli olarak ele alınmıştır. Eser içerisindeki ülkelerin dağları, nehirleri, ovaları, gölleri, coğrafi yapıları, yetiştirilen ürünler gibi coğrafi unsurlar yine resimlerle zenginleştirilerek verilmiştir. Ayrıca ülke başkent ve şehirleri hakkında bilgi verilip bu şehirlerin tarihi, dini ve ticari yapıları da ele alınmıştır. Kitapta ayrıca İstanbul ile ilgili ayrı bir bölüm ayrılmış ve İstanbul'un dünya üzerindeki konumundan bahsedilerek şehrin sosyo-kültürel hayatı hakkında bilgi verilmiştir.[39]

Diğer bir eser, H.1270(M. 1853-1854) yılında yayınlanan "Muhtasar Coğrafya-yı Musavver isimli eserdir. Bu eserin diğer bir ismi de "Risale-i Muhtasar Coğrafya" dır. Kitabın, Kamil Sezai tarafından kaleme alındığı ve eserin Tıbbiye okullarında okutulmaya başlandığı bilgisi giriş kısmında yer almaktadır. Kitap 72 sayfadır. Kitapta kıtalar ayrı ayrı başlıklar altında ele alınıp bu kıtalarda yer alan ülkeler ve bu ülkelerin coğrafi konumları, dağları, nehirleri, adaları, denizleri, yetiştirilen ürünleri, mevsimleri, hayvanları gibi coğrafi özellikleri yer almaktadır. Ayrıca bu ülkelerin başkentleri,

[36] Gazi Cömert, *İbtidailerde Kullanılan Coğrafya Kitaplarının İncelenmesine Bir Örnek: Küçüklere Coğrafya Hikayeleri,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 16-17.
[37] Ümit Akagündüz, "Son Dönem Osmanlı Eğitim Tarihinde Coğrafya Ders Kitaplarına Bir Örnek: Coğrafya Dersleri" *Turkish History Education Journal,* İstanbul, Bahar 2016, s. 341.
[38] "İlgili eserde eserin yazarıyla ilgili bilgi yer almamaktadır. Yazarın Harbiye ve Mühendishanede öğretmenlik yaptığı anlaşılmaktadır. Fransızca eserler kullanılarak oluşturulan bu kitap yazıldığı dönemde Harbiye ve Mühendishane mekteplerinde okutulmuştur. Mehmed Enveri'ye tercüme suretiyle hazırladığı bu eserden dolayı 9 Ekim 1858 tarihinde nişan verilmiştir." Yeşiltepe, a.g.t., s. 71.
[39] Sönmez, a.g.t., s. 51-52.

nüfusları, meşhur şehirleri, tarihi yapıları, okulları ile ilgili bilgiler ayrıntılı olarak yer almaktadır. Kitapta İstanbul ile ilgili ayrı bir bölüm de bulunmaktadır.[40]

Zikredilmeye değer diğer bir eser, H. 1304(M. 1886-1887) tarihli "Coğrafya-yı Mufassal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye" isimli kitaptır. Eser Binbaşı Ali Saib tarafından II. Abdülhamid döneminde kaleme alınmıştır. Kitap, Darüşşafaka'nın beşinci sınıfında okutulan Coğrafya-i Osmani dersine kaynaklık etsin diye kaleme alınmıştır. Eser 639 sayfadır. Eserde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında yer alan vilayetleri, vilayetlerin siyasi özellikleri, nüfusu, sancakları, kazaları, köyleri, demiryolu hatları ve yüzölçümü tek tek ele alınarak açıklanmıştır. Eserde İstanbul ile ilgili de ayrı bir bölüm de bulunmaktadır.[41]

Rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere yazılan "Hülasa-i Coğrafya-i Osmani" isimli eser de Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad tarafından kaleme alınmıştır. Eserde Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki şehirlerinin kazaları, köyleri, nüfusu, gölleri, dağları, tarım ürünleri gibi bilgiler yer almaktadır. Diğer eserlerde olduğu gibi İstanbul ile ilgili ayrı bir bölüm bulunmaktadır.[42]

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Eğitimde Coğrafyaya İlmine Katkıları

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1886'da İstanbul'da doğmuştur. Babası Mucurlu Baltacıoğlu İbrahim Edhem, annesi ise Düzceli Hamdune Hanım'dır. İlköğrenimini Cihangir'de mahalle mektebinde yapmış, orta öğrenimini ise Fevziye Rüştiyesi'nde tamamlamıştır. 1903'te Vefa İdadisi'nden mezun olmuştur.[43] 1908'de "İstanbul Tabii İlimler Fakültesi" ni bitirmiştir.[44] 1910 yılında Eğitim Bakanlığı tarafından "Pedagoji ve El İşleri" ile ilgili inceleme yapması için Avrupa'ya gönderilmiştir. Ülkeye döndükten sonra ise öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulunmuştur.[45]İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1900'lerin başında ortaya çıkan "Eğitim Reformu" veya "Reformcu

[40] Sönmez, a.g.t., *s. 54.*
[41] Sönmez, a.g.t., s. 57.
[42] Sönmez, a.g.t., s. 58.
[43] Mehmet Faruk Bayraktar,"Baltacıoğlu, İsmail Hakkı", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 36; Kemal Aytaç, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 17, S.1, Ankara, 1984, s. 238; Hamza Altın, "II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları İle İlgili Düşünceleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 33, S. 55, Ankara, 2014, s. 221.
[44] İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiyede İnkılap,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 9.
[45] Mehmet Güngör, "Çağın Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* C. 4, S. 1, Mersin, Haziran 2008, s. 55.

Eğitim" adı verilen akımın Türkiye'deki temsilcisidir. Aynı zamanda O, Cumhuriyet Devri'nde Köy Enstitülerinin kuruluşundan sonra sıkça adı geçen üretici eğitim görüşünden II. Meşrutiyet döneminde bahseden ilk eğitimcilerdendi. II. Meşrutiyet döneminde Mustafa Satı Bey'in etrafında toplanmış, öğretmen yetiştirme faaliyetlerinde bulunan ve bu konuda çeşitli gazete ve dergilerde makaleler neşreden, eserler yayınlayan genç eğitimcilerin en dinamik olanı İsmail Hakkı Baltacıoğlu idi.[46]

Baltacıoğlu'na göre çalışmak, anlamak ve öğrenmek yemek içmek gibi zorunlu ihtiyaçlardandır. Ona göre, eğer doğal şartlar var ise öğrenmemek elde değildir.[47] Baltacıoğlu'nun II. Meşrutiyet'de yazdığı eserler genel olarak toplumsal problemlerin tespitine yöneliktir. O genelde sorunları bir sosyolog gözüyle incelemiştir.[48] Baltacıoğlu, eğitimcilere verdiği tavsiyelerde eğitimin hazmedilmeden öğrenilmeyeceğini dile getirmiş ve hazmedilmeyen derslerin de terbiye etmeyeceğini vurgulamıştır. Anlaşılmadan okunan ve ezberlenen bilgilerin hiçbir fayda getirmeyeceğini söylemiş, gençlerin de bilgileri anlayarak ve uygulayarak öğrenmesinin daha doğru olduğunu belirtmiştir.[49] Eğitimin sadece erkeklere yönelik olmadığını, kızların da mutlaka okutulması gerektiğini ileri süren Baltacıoğlu, kadınların sadece el işi ve ev idaresi konularında değil, çocuk terbiyesi konusunda da eğitim almaları gerektiğini vurgulamıştır.[50] Öğretmen yetiştirme hususuna da değinen Baltacıoğlu, dünyanın en iyi ve en mükemmel eğitim programlarını bilsek de bunları uygulayacak olanın öğretmen olduğunu eserlerinde anlatmış ve bunun için modern anlamda yeni öğretmen okullarının kurulması gerektiğini dile getirmiştir.[51]

Türkiye'deki pedagoji ve sosyoloji alanının öcülerinden olan Baltacıoğlu, sosyolog kimliğinin yanı sıra aynı zamanda iyi bir coğrafyacıdır. Bu alanda vermiş

---

[46] Levent Eraslan-Umut C. Karadoğan, "İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Bakış Açısından Terbiye ve İman", *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslarası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, II. Cilt Eğitim Bilimleri*, Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, (Edit Muhammet Koçak), Ankara, 2016, s. 142, 148.

[47] A. Zeynep Işık, "İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Yaklaşımı", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* S. 9, İstanbul, 1997, s. 258.

[48] Nebahat Göçeri, "Toplumsal Bir Kalkınma Modeli Olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 3, S. 2, Adana, Temmuz Aralık 2003, s. 48.

[49] Savaş Karagöz, "Çağdaş Pedagojik Anlayışa Uygun Üç Düşünür ve Üç Yazı (1910-1919) (Satı Bey, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Halil Fikret (Kanat)), *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, Y. 4, C.4, S. 7, Ankara, Aralık 2014, s. 92-93.

[50] Altın, *a.g.m.*, s. 229.

[51] Okay Demir, *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim İlkeleri Bağlamında Endüstriyel Kontrol ve Arıza Analizi Dersinin Düzenlenmesi ve Degerlendirilmesi Bir Eylem Araştırması",* Doktora Tezi, Malatya 2018, s. 14.

olduğu "Coğrafya'nın Usul-ü Tedrisi" eseri 1913'te Maarif Nezareti adına basılan ve ilk olma özelliği gösteren bir eserdir. Baltacıoğlu, bu alanda yapılan yayınların yetersizliğinden bahsetmiş ve coğrafyanın öğretim tekniği hakkındaki eksiklikten dolayı bu eserini yazmıştır.[52] Eserde coğrafya eğitimine yönelik alt başlıklar belirlenmiştir. Bu başlıklardan bazıları şunlardır: "Coğrafya herşeyden evvel bir eşya dersidir, ilk coğrafya dersleri tabiattan alınmalıdır, coğrafya dersleri yakından başlayıp uzaklara gitmelidir, coğrafya tedrisatında hâdisat-ı tabiiyyenin fırsatlarından istifa etmelidir. Baltacıoğlu'na göre coğrafya tedrisatında resimlere müracaat etmelidir, elişi numunelerinden istifade etmelidir, coğrafyaya ait resimlerden mecmualar yaptırmalıdır, mukayese cetvelleri yaptırılmalı, coğrafyadaki yalnız isimleri değil, esbab ve avâmili de öğretmelidir, talebenin malumat-ı sabıkasına müracaat etmeli, malumatı muhit-i tabii ve aslilerinde vermeli, tahtada kroki(taslak) yapmak usulüne müracaat etmelidir, musavver coğrafya defterleri yaptırmalıdır, kabartma haritalar gösterilmelidir, talebeye kabartma haritalar yaptırmalıdır, talebeye harita çıkarmak usulünü öğretmelidir, çocuklara coğrafya oyunları, müsabakaları yaptırmalıdır."[53]

Baltacıoğlu, Talim ve Terbiyede İnkılâp adlı eserinde de Coğrafyayı masal anlatır gibi anlatan öğretmenle, konularla ilgili resim, harita kullanan, mümkün olduğu takdirde öğrenciye numunelerini yaptıran ve onları okul bahçesinde çıkartarak haritaları topraktan ve çamurdan büyük ölçeklerle yapmalarını isteyen öğretmenin başarısının aynı olmayacağını vurgulamaktadır.[54]

Eğitim konusunda ezbercilikten bir hayli yakınan Baltacıoğlu, Coğrafya konusunda da öğrenciliği sırasında ezbercilikten dolayı bu dersten nefret ettiğini belirtmiştir. Kitap, resim, harita, atlas gibi araç-gereçlerin ezber için kullanımını tehlikeli olarak görmüş ve bilginin hayat için kullanılması gerektiğini dile getirmiştir. Doğduğu köyü, ormanlarını, madenlerini tanımayan insanların ülkelerini koruyacak güçte olmadıklarını söylemiştir.[55]

Coğrafya ile ilgili anlayışın değişmesi gerektiğini düşünen Baltacıoğlu, coğrafyanın ezber sisteminden kurtularak sevdirileceğini dile getirmiştir. Coğrafya alanında ele aldığı bir diğer eseri olan "Toplu Tedris" isimli eserinde şunları dile

[52] Ayhan Vergili, "Bilinmeyen Bir Yönüyle İsmail Hakkı Baltacıoğlu", *Sosyoloji Dergisi,* S. 29, İstanbul, 2014, s. 412.
[53] Ömer Obuz, *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası,* Doktora Tezi, Eskişehir, Ekim 2015, s. 385.
[54] Eraslan-Karadoğan, *a.g.b.*, s. 150.
[55] Obuz, a.g.t., s 383-385.

getirmiştir: "Coğrafya, yeryüzü bilgisi değil, mıntıkaların, zonelerin[56] bilgisidir. Yeryüzünü var eden toprakları, suları, havaları, nebatları, hayvanları ve insan sosyetelerini, sonra bu sosyetenin müesseseleri olan dinleri, teknikleri, dilleri... hep homojen şekil bölünmesine zonelere ayırınız; böylece bir takım şekil tipleri, morfolojik üniteler, şekil mıntıkaları, zoneler elde edeceksiniz ki bunların ilmi surette incelenmesine coğrafya ilmi denir. Öyleyse coğrafya yeryüzünün gelişi güzel incelenmesi değil metodik ve orijinal bir incelenmesidir. Bu incelenmenin izahlı olması da lazımdır..." öğrencilerin nasıl olması gerektiğini ise "İstihsal Prensibi" ile açıklamaktadır. Öğretmenin gerekli ortamı sağlayan kişi olduğunu, coğrafyayı öğrenecek kişinin öğrenci olduğunu, bunu yaratıcı düşüncesiyle yapması gerektiğini anlatmıştır. Ayrıca öncelikle coğrafya öğretiminin amacının bilinmesi gerektiğini dile getirmiştir.[57]

[56] "Zone: Mıntıka, kuşak, bölge, yöre, kendisini özel veya kolayca tanınabilir kılan niteliklere sahip bölge ya da yöre."
[57] Obuz, *a.g.t.*, s. 386-387.

Sonuç

19. Yüzyılın modern devlet anlayışında vatandaş için gerekli olan bilgilerin öğretilmesi esastı. Coğrafya Bilimi-Dersi de bu düşünce doğrultusunda önem kazanmıştı. Modernleşme çabası içerisindeki Osmanlı Devleti'nin de bu doğrultuda düzenlemeler yapmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim daha önceki bir takım çabalarla birlikte Coğrafya 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle müfredat programları arasına girmişti. Bununla birlikte bu dönem coğrafya eğitimi isim ve niteleme coğrafyası safhasını aşamamıştır. Modern İzahlı Coğrafya Eğitimi, Osmanlı mekteplerine II. Meşrutiyet(1908/1324) ten sonra girmeye başlayacaktır.

II. Meşrutiyet döneminde yapılan coğrafya çalışmaları önceki dönemlere nazaran daha da gelişmiş ve bu dönemde özgün eserler oluşturulmuştur. Yapılan bu çalışmalar devlet tarafından da desteklenerek coğrafyanın gelişmesine katkı sağlanmıştır. Bu dönemde okutulan ders kitapları devlet tarafından incelenerek titizlikle seçilmiş ve coğrafya dersi harita, küre gibi araç gereçlerle zenginleştirilerek öğretilmeye çalışılmıştır. Dönemle ilgili elimize ulaşan belgelerden coğrafya dersinin müfredat programları, derse giren hocalar, ders saatleri ve konular hakkında geniş bilgiler edinmekteyiz.

Dönemin eğitimcilerinden olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu da coğrafya dersi üzerine önemli çalışmalar yapmış eğitimcilerden biridir. Baltacıoğlu, coğrafyanın daha iyi öğretilmesi için "Coğrafyanın Usul-ü Tedrisi" isimli eserini kaleme almıştır. Bu eserde coğrafya dersinin ezbercilikten uzak kalarak yaşayarak öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca yazdığı diğer eserlerde de bu görüşü savunmuş ve bu dersin daha iyi anlatılması için öncelikle amacının bilinmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

AKAGÜNDÜZ, Ü., "Son Dönem Osmanlı Eğitim Tarihinde Coğrafya Ders Kitaplarına Bir Örnek: Coğrafya Dersleri" *Turkhish History Education Journal*, C. 5, S.1, İstanbul, Bahar 2016, s. 340-356.

AKYOL, İ. H., "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi,* Yıl: 1, S. 2, Ankara, Nisan 1943, s. 121-136.

ALTIN, H., "II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları İle İlgili Düşünceleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 33, S. 55, Ankara, 2014, s. 219-252.

ALTINOVA, A., "*Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri"*, Doktora Tezi, Ankara 2010.

AYTAÇ, K., "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 17, S.1, Ankara, 1984, s. 237-248.,

BAYRAKTAR, M. F.; "Batacıoğlu, İsmail Hakkı", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 36-38.

CEYHAN, Ö., "*II. Meşrutiyet Dönemi Ortaöğretimde Ortadoğu Coğrafyası ve Ali Tevfik Bey'in Mufassal Memalik-i Osmaniye Coğrafyası'nda Ortadoğu"*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

CEYLAN, S., "*Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ortaöğretim (1876-1920)"*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Ağustos 2012.

CÖMERT, G., "*İbtidailerde Kullanılan Coğrafya Kitaplarının İncelenmesine Bir Örnek: Küçüklere Coğrafya Hikayeleri"*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

ÇALIŞKAN, H., "*Meşrutiyetten Cumhuriyete Geçiş Döneminde Kullanılan Coğrafya Ders Kitaplarının İncelenmesi",* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

ÇOT, F. Z., "*İttihat ve Terakki Cemiyeti Eğitim Sistemi"*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2010.

DEMİR, O., "*İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim İlkeleri Bağlamında Endüstriyel Kontrol ve Arıza Analizi Dersinin Düzenlenmesi ve Degerlendirilmesi Bir Eylem Araştırması",* Doktora Tezi, Malatya 2018.

DÖLEN, E., "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* C. 10, S. 1, İstanbul, 2008, s. 1-46.

DULUM, S.,*"Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı(1839-1918)",* Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006.

ERASLAN, L.- KARADOĞAN, U. C., "İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Bakış Açısından Terbiye ve İman", *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslarası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, II. Cilt Eğitim Bilimleri*, Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, (Edit Muhammet Koçak), Ankara, 2016.

ERKEK, M. S., "*İkinci Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey"*, Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 209-211.

GÖÇERİ, N., "Toplumsal Bir Kalkınma Modeli Olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Adana, Temmuz Aralık 2003, s. 45-64.

GÜNGÖR, M.; "Çağın Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* C. 4, S. 1, Mersin, Haziran 2008, s. 54-64.

IŞIK, A. Z., "İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Yaklaşımı", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* S. 9, İstanbul, 1997, s. 255-261.

KARAGÖZ, S., "Çağdaş Pedagojik Anlayışa Uygun Üç Düşünür ve Üç Yazı (1910-1919) (Satı Bey, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Halil Fikret (Kanat)), *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 4, C. 4, S. 7, Ankara, Aralık 2014, s. 92-93.

OBUZ, Ö., "*İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası"*, Doktora Tezi, Eskişehir Ekim 2015, s. 383-385.

ÖZTÜRK, C., "İdadi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* , C.21, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 464-466.

SOMEL, S.A., "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç*, Sayı 10, 2000, s.223-238.

SÖNMEZ, N., "*19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Basılmış Coğrafya Kitaplarına Göre İstanbul ve Muhtasar Coğrafya-yı Musavver İsimli Eserin Transkripsiyonu"*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018.

TÜRK, İ. C., *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi (1839-1922),* Arı Sanat Yayınevi, İstanbul Ekim 2013.

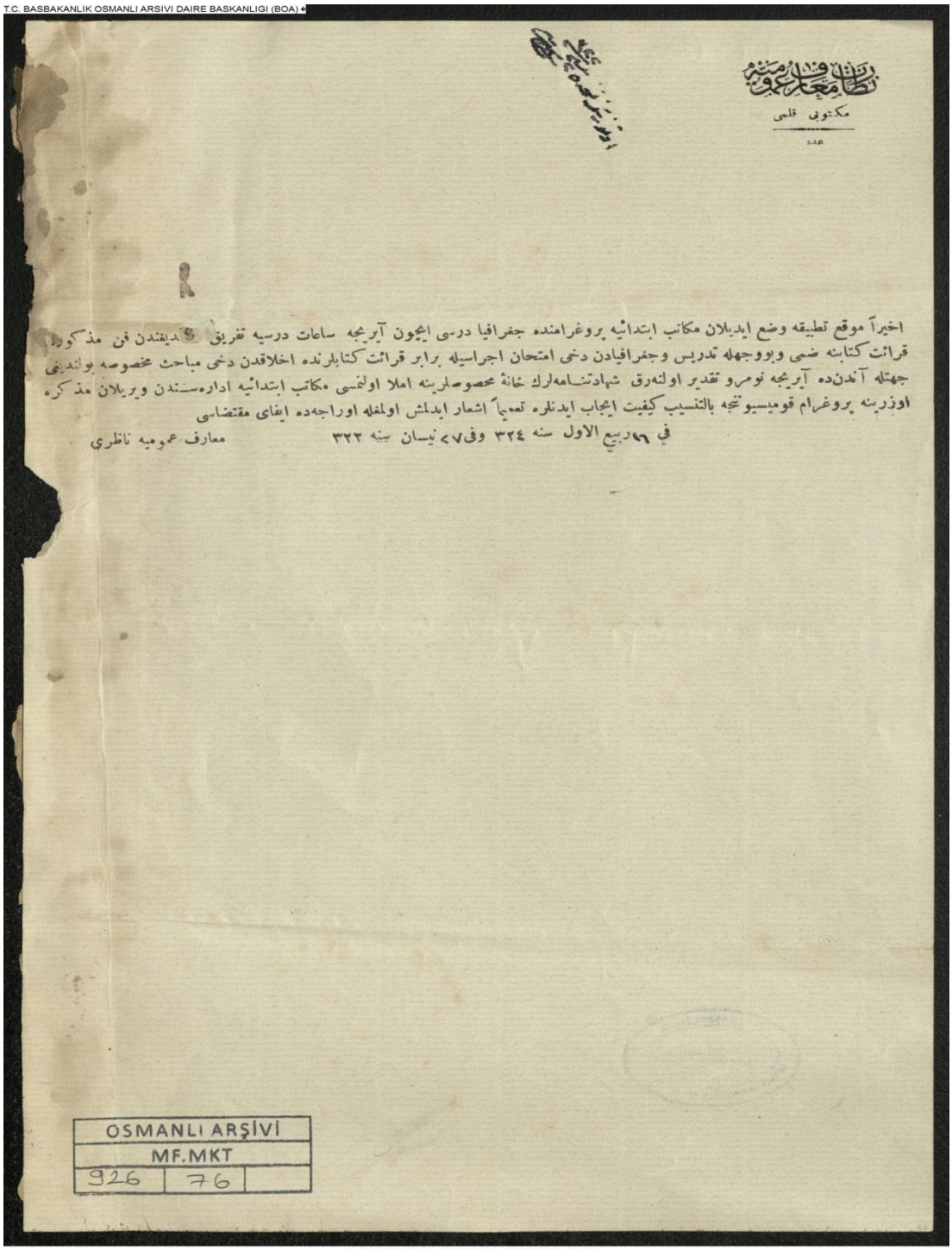
TÜRK, İ. C., "Türkiye'de Orta Tahsil" Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ulus Devlet Türkiye'ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 52, Erzurum 2014, s. 351-378.

VERGİLİ, A., "Bilinmeyen Bir Yönüyle İsmail Hakkı Baltacıoğlu", *Sosyoloji Dergisi,* S. 29, İstanbul, 2014, s. 407-417.

YEŞİLTEPE, D. S., "*Osmanlı Döneminde Coğrafyanın Müfredatta Yer Alması ve Hazırlanan İlk Ders Kitapları",* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

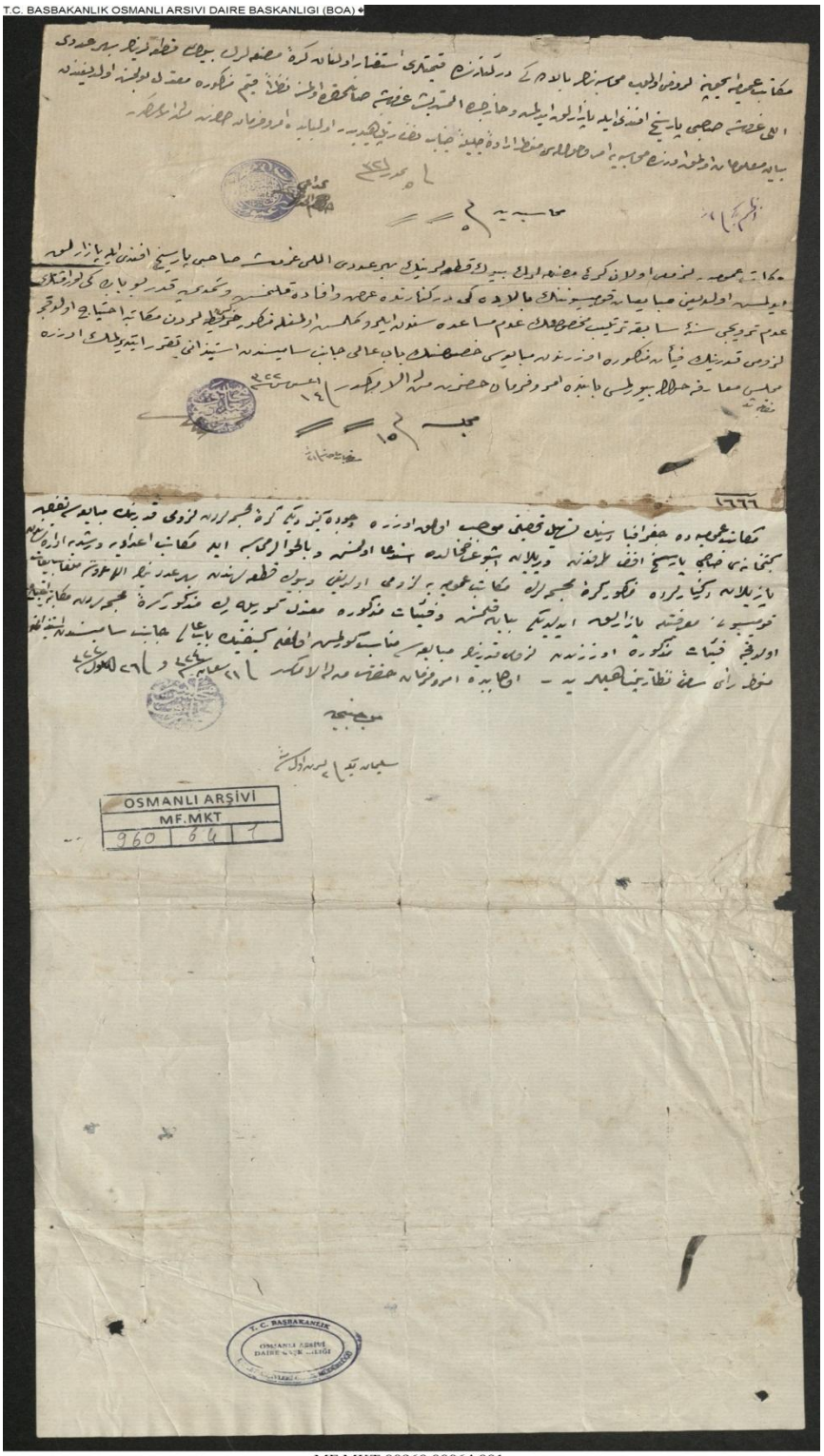
YILMAZ, M. A., "*Maarif Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminde İdadîler (1898-1903)",* Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Haziran 2015.

Ekler

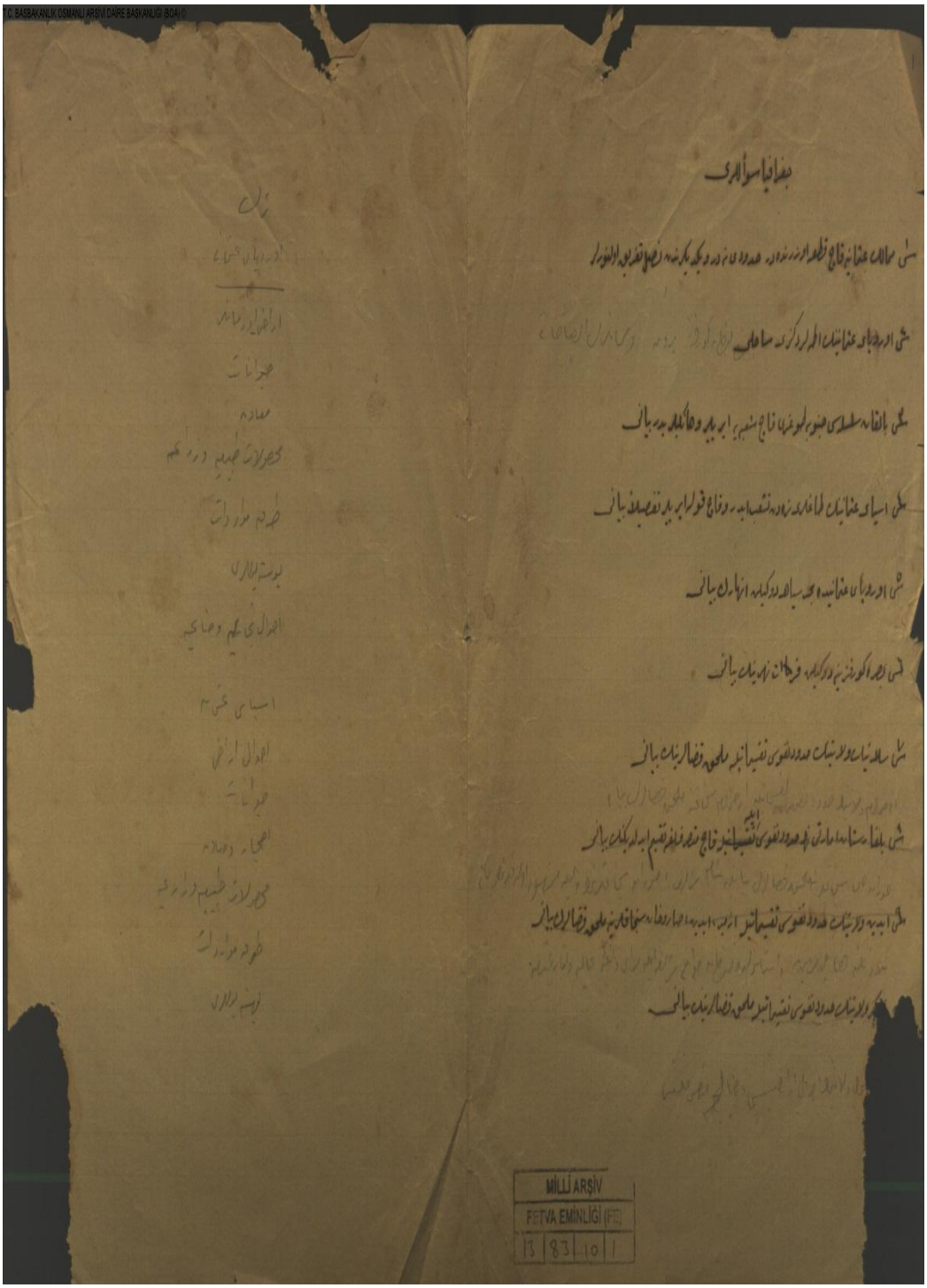

MF.MKT.00926.00076.001

EK-1) *Mekteb-i İbtidaiyelerde Coğrafya ve Kıraat dersinin okutulması hususunda yazılan yazı (BOA. MF.MKT. 926/76, 1324).*

EK-2) *Mekatib-i umumiyede cografya dersinin öğretilmesi hususunda kolaylık sağlaması açısından yer küre satın alınması (BOA. MF.MKT. 960/64, 1324).*

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©
MİLLİ ARŞİV
FETVA EMİNLİĞİ (FE)
13 | 83 | 10 | 1

EK-3) *Coğrafya ders imtihan soruları (BOA. KB.MAA.FE.. 13/8310, 1923).*